

Factor analysis of food security in Kazakhstan

Gaukhartas K. Temirova^{1*}, Aidar A. Sultanaev²

¹ *Al-farabi Kazakh national university, Almaty, Kazakhstan,*

² *Institute of Economics CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan*

Abstract

The country's food security is an important component of the national security system and, as such, characterizes the economic stability and political independence of the state, its ability to provide for the elementary primary needs of its citizens without prejudice to national state interests. The purpose of the study based on factor analysis is to provide the state of the food market and justify the economic opportunities for ensuring food security in Kazakhstan. Food supply of the population remains an urgent problem of the socio-economic development of the regions of Kazakhstan, since it must guarantee the population food independence, the availability of food from domestic sources at scientifically sound standards, affordable prices and the amount necessary to ensure normal life. Analyzing the state of the food market and choosing among them the most optimal for providing the population with food products and making effective management decisions is an important tasks in creating a strategy for ensuring the country's food security. Scientific research was carried out on the basis of the AEC management sectors using statistical materials (statistical data of the Republic of Kazakhstan), and general scientific and private research methods. Based on the comparative Bureau of the National ASPR RK analysis, the main trends in the development of food security in Kazakhstan were identified. In this research work, predictive methods were also used to determine the prospects for the development of food security in Kazakhstan. The study presents the results of the consumption of certain types of agricultural products per capita. The national norms of food consumption were compared with the physiological norms of consumption, and the regional aspect of average per capita consumption was considered in terms of the minimum and maximum volume of consumption. Considering the specialization of the regions, the existing territorial organization of the agro-industrial complex, the optimization of raw material zones of processing enterprises, the emerging shifts in food self-sufficiency, a positive trend in food consumption in the present and future is given. This article provides recommendations for ensuring safe and quality food security.

Keywords: food security, agro-industrial complex, agricultural production, factors, consumption

Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігінің факторлық талдауы

Темирова Г.Қ.^{1*}, Султанаев А.А.²

¹ *Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

² *ҚР МНВО ҚН Экономика институты, Алматы, Қазақстан*

Түйін

Елдің азық-түлік қауіпсіздігі ұлттық қауіпсіздік жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады және осылайша мемлекеттің экономикалық тұрақтылығы мен саяси тәуелсіздігін, ұлттық мемлекеттік мүдделерге нұқсан келтірмей өз азаматтарының қарапайым бірінші кезектегі қажеттіліктерін қамтамасыз ету қабілетін сипаттайды. Зерттеудің мақсаты – факторлық талдауға негізделген азық-түлік нарығының жағдайын қамтамасыз ету және Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің экономикалық мүмкіндіктерін негіздеу. Халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету Қазақстан аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуының өзекті проблемасы болып қала береді, өйткені ол халықтың азық-түлік тәуелсіздігіне, ғылыми негізделген стандарттарда, қолжетімді бағада және қажетті мөлшерде отандық көздерден азық-түліктің болуын қамтамасыз етуі тиіс. қалыпты өмір сүруді қамтамасыз ету. Азық-түлік нарығының жай-күйін талдау және олардың арасынан халықты азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ету үшін ең оңтайлысын таңдау және тиімді басқару шешімдерін қабылдау елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету стратегиясын құрудағы маңызды міндет болып табылады. Ғылыми зерттеулер статистикалық материалдарды (Қазақстан Республикасының статистикалық мәліметтері), жалпы ғылыми және жеке зерттеу әдістерін пайдалана отырып, АЭЖ басқару секторлары негізінде жүргізілді. ҚР Ұлттық АСПР талдауының салыстырмалы бюросының негізінде Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігін дамытудың негізгі тенденциялары анықталды. Бұл ғылыми-зерттеу жұмысында Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігінің даму болашағын анықтауда болжамдық әдістер де пайдаланылды. Ұлттық азық-түлік қауіпсіздігінің жай-күйінің өлшемшарттары халықтың азық-түлікке деген қажеттіліктерін қанағаттандыру деңгейін, сондай-ақ елді азық-түлікпен қамтамасыз етудің тұрақтылық дәрежесін сипаттауы тиіс. Өңірлердің мамандануын, агроөнеркәсіптік кешеннің қалыптасқан аумақтық ұйымдастырылуын, өңдеуші кәсіпорындардың шикізат аймақтарын оңтайландыруды, азық-түлікті өзін-өзі қамтамасыз етудегі қалыптасып отырған өзгерістерді, қазіргі және болашақтағы азық-түлікті тұтынудың оң динамикасын ескере отырып беріледі. Бұл мақалада қауіпсіз және сапалы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша ұсыныстар берілген.

Кілттік сөздері: азық-түлік қауіпсіздігі, агроөнеркәсіп кешені, ауыл шаруашылығы өндірісі, факторлар, тұтыну

Факторный анализ обеспечения продовольственной безопасности в Казахстане

Темирова Г.К.^{1*}, Султанаев А.А.²

¹ *Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан*

² *Институт экономики КН МНВО РК, Алматы, Казахстан*

Аннотация

Продовольственная безопасность страны является важным составным элементом системы национальной безопасности характеризует экономическую устойчивость и политическую независимость государства, его способность обеспечивать элементарные первичные потребности своих граждан без ущерба национально-государственным интересам. Цель исследования на основе факторного анализа предоставить состояние продовольственного рынка и обосновать экономические возможности обеспечения продовольственной безопасности в Казахстане. Продовольственное обеспечение населения остается актуальной проблемой социально-экономического развития регионов Казахстана, поскольку должно гарантировать населению продовольственную независимость, доступность продуктов питания за счет внутренних источников по научно обоснованным нормам, доступным ценам и в объеме, необходимом для обеспечения нормальной жизнедеятельности. Анализ состояния продовольственного рынка и выбор среди них наиболее оптимальных для обеспечения населения продовольственными товарами и принятия эффективных управленческих решений является важной задачей при создании стратегии обеспечения продовольственной безопасности страны. Научные исследования проводились на базе секторов управления АЭК с использованием статистических материалов (данные статистики РК), общенаучных и частных методов исследования. На основе сравнительной Бюро национальной АСПР РК анализа определены основные тенденции развития продовольственной безопасности Казахстана. В данной исследовательской работе также использовались прогностические методы определения перспектив развития продовольственной безопасности Казахстана. В исследовании представлены результаты потребления отдельных видов сельскохозяйственной продукции на душу населения. Сопоставлялись общегосударственные нормы потребления продуктов питания с физиологическими нормами потребления, рассматривался региональный аспект среднедушевого потребления по минимальному и максимальному объему потребления. Учитывая специализацию регионов, сложившуюся территориальную организацию агропромышленного комплекса, оптимизацию сырьевых зон перерабатывающих предприятий, наметившиеся сдвиги в продовольственном самообеспечении, дана положительная динамика в потреблении продуктов питания в настоящем и будущем. В этой статье даны рекомендации по обеспечению безопасной и качественной продовольственной безопасности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, агропромышленный комплекс, сельскохозяйственное производство, факторы, потребление.

Кіріспе

Қазіргі уақытта азық-түлік қауіпсіздігі концепциясы эволюциясының қандай кезеңдерін ажырату керек және әрбір нақты кезеңнің мазмұны қандай деген сұраққа нақты қалыптасқан көзқарас жоқ. Өртүрлі уақыт кезеңдерінде болған азық-түлік қауіпсіздігін бағалау және анықтау тәсілдерін жүйелеу және жалпылау әрекеті жасалатын жұмыстардың көпшілігінің ортақ ерекшелігі – бұл мемлекеттердің немесе халықаралық ұйымдардың нақты әрекеттері, ал декларативті сипаттағы құжаттар үшін – меморандумдар, конференциялардың шешімдері, декларациялар, ғылыми жарияланымдар.

Осылайша, адамзат дамуының жаһандық проблемаларының ішінде ғалымдардың, сарапшылардың және талдаушылардың көпшілігі азық-түлік проблемасын бөліп көрсетеді. Бұл мәселе өткен ғасырда және ХХІ ғасырдың басында өзекті болды. Адамзаттың дамуындағы қазіргі заманғы азық-түлік проблемасы табиғи ресурстарды ұтымсыз және тым қарқынды пайдалану, мал шаруашылығы өнімдеріне сұраныстың артуы, жан басына шаққандағы азық-түлік тұтынуының артуы, сондай-ақ басқа да факторлардың әсерінен азық-түлік бағасының тұрақты өсуі, азық-түлік тауарларының бағасының тұрақты өсуі, сондай-ақ азық-түлік өнімдерінің бағасының тұрақты өсуі, сондай-ақ мал шаруашылығы өнімдеріне деген сұраныстың артуы. Бұл дамушы елдерде, оның ішінде дамыған және дамушы елдер халқының ең кедей топтары үшін азық-түлік қауіпсіздігіне қатерлердің пайда болуына ықпал етеді.

Жаһандану және ел экономикасының ашықтығының артуы жағдайында Қазақстанның ұлттық азық-түлік қауіпсіздігін және азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз ету мәселесінің өзектілігі артып келеді. Бұл мәселені еліміздің агроөнеркәсіптік кешенінің дамуының осындай деңгейіне жету арқылы шешуге болады, бұл кезде республиканың өзін-өзі азық-түлікпен қамтамасыз ету мүмкін болады.

Агроазық-түлік секторындағы мемлекеттің ұлттық мүдделеріне мыналар жатады:

а) азық-түлік өнімдерінің меншікті өндірісінің қажетті көлемін қамтамасыз ету;

б) мемлекеттік азық-түлік қорын нормативтік деңгейде ұстау;

в) өндірілетін және сатылатын тамақ өнімдерінің сапасының тамақ өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігі стандарттарына сәйкес келуін қамтамасыз ету;

д) халықтың қажетті ең төменгі күнкөріс деңгейін, лайықты стандартты және салауатты өмір сүрудің жоғары сапасын қамтамасыз ету;

е) экономиканың аграрлық секторын басқарудың тиімді жүйесін құруды қамтамасыз ету;

ж) экспортқа бағдарланған бәсекеге қабілетті азық-түлік өнімдерінің өндірісін кеңейту;

з) ауыл шаруашылығы мен өңдеу өнеркәсібінің материалдық-техникалық базасын дамыту;

и) агроазық-түлік кешенінде бірыңғай ғылыми-техникалық саясатты жүзеге асыру;

к) азық-түлік нарығына мемлекеттік бақылауды жүзеге асыру (соның ішінде өндірісті, сыртқы және ішкі жеткізілімдерді, азық-түлік қорын есепке алу мен бақылау).

Азық-түлік қауіпсіздігі – жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделері мен өмір сүруінің іргелі негіздерін ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерден сенімді қорғау жағдайы, бұл жағдайда өз өндірісі арқылы халықты азық-түліктің негізгі түрлерімен қамтамасыз етуге болады. елдің барлық халқына оның ең осал, ең кедей топтарына міндетті басымдық берілген және адамның өмірі мен қабілетін сақтау және қолдау үшін қажетті мөлшерде және сапада азық-түлік өнімдерінің физикалық және экономикалық қолжетімділігін ескере отырып, мемлекеттің азық-түліктің сыртқы көздерінен толық немесе барынша мүмкін тәуелсіздігі.

Зерттеудің мақсаты – факторлық талдауға негізделген азық-түлік нарығының жағдайын қамтамасыз ету және Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің экономикалық мүмкіндіктерін негіздеу.

Зерттеу объектісі қазіргі жағдайда Қазақстанның экономикалық қауіпсіздігі жүйесіндегі азық-түлік қауіпсіздігі болып табылады. Зерттеу пәні – экономикалық және басқарушылық қатынастар, Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін анықтайтын жағдайлар мен факторлар.

Бұл ретте Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенінің жағдайы ішкі азық-түлік нарығының тұрақтылығын қамтамасыз ететін агроөнеркәсіптік кешен мен ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерін мемлекеттік реттеу мен қолдаудың тиімді нысандары мен тетіктерін табуы қажет, демек, зерттеу әсіресе агроөнеркәсіптік кешені дамыған елдердегі халықаралық тәжірибенің өзектілігі ерекше.

Әдебиетке шолу

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі халықаралық қатынастар жүйесінде жетекші орын алады. Бұл көп жағынан қазіргі әлемдік тәртіп жүйесінің тұрақтылығына кепілдік беретін және белгілі бір саяси шешімнің қабылдануына әсер ететін азық-түлікпен қамтамасыз ету факторы болып табылады. Сонымен қатар, оны қабылдау біркелкі емес және аймақтан аймаққа байланысты [1].

Ұлттық экономиканың қазіргі жағдайы әлемдік қаржылық дағдарыспен сипатталады. Сонымен бірге экономиканың жаһандануы барлық мемлекеттерді дүниежүзілік тауарлар, қызмет көрсетулер, еңбек және капитал нарығындағы жағдайға тәуелді етеді, халықаралық экономикалық интеграцияны тудырады және мемлекеттердің ұлттық экономикалық жүйелерінің бәсекелестігін тудырады.

Ауыл шаруашылығын қаржыландыру мәселелерін, оның әртүрлі аспектілерін, соның ішінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету позициясын әртүрлі елдер мысалында келесі авторлар зерттеді: Башир, Дадалко, Маханько, Фарзана Ф., Рахман А., Султана С.

Азық-түлік қауіпсіздігін және оған әсер етуші факторларды зерттеу Қазақстанда да жүргізілді, мысалы: Байдалинова А., Уакытжанова А., Ормантаева Г., Упушев Е., Султанбекова Г., Нуралиев С. т.б.

Теориялық және әдіснамалық тұрғыдан мәселе ғылыми әдебиеттерде әртүрлі авторлардың «азық-түлік қауіпсіздігі» түсінігінің түсіндірмесі әртүрлі болуына байланысты шиеленісе түседі. Қазіргі уақытта жалпы қабылданған бірыңғай пікір мен анықтама жоқ. Сонымен бірге олар кейде азық-түлік қауіпсіздігі туралы айтады, кейде ол азық-түлік тәуелсіздігімен сәйкестендіріледі, ал кейде «азық-түлік қауіпсіздігі» ұғымы қолданылады. Ұсынылған авторлардың әрқайсысы «азық-түлік қауіпсіздігі» түсінігінің анықтамасына, мәніне және мазмұнына өзіндік түзетулер енгізеді [2,3].

Сонымен, А.А. Кайгородцев азық-түлік қауіпсіздігін жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделері мен өмір сүруінің іргелі негіздерінің ішкі және сыртқы қауіп-қатерден сенімді қорғалу жағдайы деп түсінеді, оны азық-түлік өнімдерінің негізгі түрлерімен қамтамасыз етумен байланысты. елдің бүкіл халқы, халықтың өмірі мен әлеуетін сақтау және қолдау үшін қажетті мөлшерде және сапада азық-түлікке физикалық және экономикалық қолжетімділік жағдайларында халықтың ең осал төмен табысы топтарын міндетті түрде ескере отырып, сондай-ақ елдің халқын азық-түлікпен қамтамасыз етуде мемлекеттің сыртқы көздерден толық немесе барынша мүмкін тәуелсіздігі [4].

Ғалымдар А.Беляков пен О.Матвейчев елдің азық-түлік қауіпсіздігін мемлекет пен қоғамның барлық халықтың белсенді және салауатты өмір сүруіне қажетті мөлшерде және сапада азық-түлікпен қолжетімділігін қамтамасыз етудегі тұрақты мүмкіндігі деп түсінеді. [5,6]

Орыс ғалымы Р.Дронов өз анықтамасында мемлекеттік кәсіпорындардың тиімді жұмыс істеуінің сенімділігін қамтамасыз ететін және кепілдік беретін елдің экономикалық қауіпсіздігінің негізі ретінде жасалған жағдайларды көрсетеді [7].

Азық-түлік нарығының жай-күйінің көрсеткіштерін талдау және халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету, тиімді басқару шешімдерін қабылдау үшін олардың ішінен ең оңтайлысын таңдау елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету стратегиясын әзірлеудегі маңызды міндет болып табылады [8,9].

Азық-түлік қауіпсіздігі нақты өлшеуді қажет ететін көп өлшемді құбылыс болып саналады және осы бағыттағы мемлекеттік саясаттың мақсаттарын әзірлеушілер үшін айтарлықтай қиын. Осылайша, азық-түлік қауіпсіздігінің төрт құрамдас бөлігінің біреуі немесе бірнешеуі белгісіз және қауіпті деп есептелсе, азық-түлік жүйесі осал болады. 1 кестеде көрініп тұрғандай, мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігінің жағдайына факторлардың екі тобы әсер етеді: ішкі және сыртқы

Кесте 1 - Азық-түлік қауіпсіздігіне әсер ететін факторлар

Азық-түлік қауіпсіздігіне әсер ететін факторлар	
Ішкі факторлар:	Сыртқы факторлар:
Ауылшаруашылық тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдау, дәнді дақылдар алып	Дүниежүзілік азық-түлік нарығындағы бағаның өсуі,

<p>жатқан егіс алқаптарының қысқаруы және жалпы өсімдік өнімінің төмендеуі; агроөнеркәсіп кешеніндегі инновациялық саясат, мал басын қысқарту; ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу, сақтау салаларының артта қалуы; агроөнеркәсіптік кешендегі ғылыми әзірлемелерді мемлекеттік қаржыландыру, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді несиелеудің тиімді шараларының жоқтығы; жерлердің сарқылуы, жерлердің шөлейттену процестерінің өсуі, топырақтың тұздануы; импорттық азық-түлік пен ауыл шаруашылығы технологияларына тәуелділіктің өсуі; елеулі табиғи апаттарға дайын болмауы (мысалы: құрғақшылық, су тасқыны, шаңды дауыл, жер сілкінісі, шегірткелер мен басқа зиянкестердің көші-қоны), агроөнеркәсіптік кешендегі кадрлардың жетіспеушілігі және т.б.</p>	<p>экономикалық эмбаргоның енгізілуі, санкциялардың салынуы, сауда дискриминациясының жүзеге асырылуы, әлемдегі саяси жағдай, демпингке қарсы, экономикалық диверсияның жүзеге асырылуы, жергілікті және аймақтық қақтығыстар, тарифтік және тарифтік емес шектеулерді енгізу, әлемде агроөнеркәсіптік кешен саласына инновацияларды енгізу, экспорттық ауыл шаруашылығы өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздік деңгейіне қатысты ақпараттық блокада, жалған ақпарат пен жалған қауесет және т.б.</p>
<p>Ескертпе: авторлармен құрастырылған</p>	

Бағалауда, басқалармен қатар, Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігін талдаудың әртүрлі жалпы өлшемдері мен коэффициенттері, оның ішінде көрсеткіштердің екі тобы: стратегиялық мониторинг және тактикалық мониторинг қолданылады. Жоғарыда аталған әдістемелерден басқа, азық-түлік қауіпсіздігінің көп қырлы сипатын ескере отырып, әлемдік тәжірибешілер мен әзірлеушілер азық-түлік қауіпсіздігін өлшеудің әртүрлі құралдарының қажеттілігін бұрыннан мойындады [10].

2022 жылғы Азық-түлік қауіпсіздігі индексіне Қазақстан өз позициясын 5 тармаққа жақсартып, 32-орынға шықты. (Индекс 72,1) Егерде салыстырсақ – Венгрияда (71,4 балл), Оңтүстік Кореяда (70,2 балл), Малайзияда (69,9 балл), Түркияда (65,3 балл).

Жеткізу жеткіліктілігінде (62 ұпайға жақсарту), азық-түлік қауіпсіздігі және қолжетімділік саясаты бойынша міндеттемелерде (51 ұпайға жақсарту), ауылшаруашылық саудасында (22 ұпайға) айтарлықтай жақсартулар байқалды.

Құрамдас бөліктер бойынша Қазақстанның күшті жақтары «Тұрақтылық және бейімделу» (22 орын) және «Ассортимент» (23 орын).

Қазақстан азық-түлік қауіпсіздігі және апаттар қаупін басқару бағдарламаларының қолжетімділігі мен сапасы бойынша жетекші орынға ие екенін атап өткен жөн.

Индекстегі Қазақстанның позициясының жақсарғанына қарамастан, әлсіз жағы азық-түлік тауарларының орташа бағасының өзгеруі болып табылады, онда Қазақстан 97-орында тұр, нәтижесінде қолжетімділік позициясы 49-орынға дейін төмендеді.

Қолжетімділік азық-түлік қауіпсіздігінің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады және қауіпсіз және құнарлы азық-түлік қолжетімді болмаған кезде адамдардың әл-ауқатына қауіп төнеді [11].

2019-2022 жылдары азық-түлік бағасының өсуіне және геосаяси жағдайға байланысты «Қолжетімділік» компоненті құнының 71,9 тармақтан 69 тармаққа дейін күрт төмендеуі байқалады. Бұл адамдар үшін қауіпсіз және құнарлы тағамның қолжетімділігін бағалайтын негізгі компоненттердің бірі.

Осылайша, еркін сауданың әлсіреуі және әлеуметтік қауіпсіздік желісін қаржыландыру мүмкін еместігі нәтижесінде дүние жүзіндегі адамдардың азық-түлікке қол жеткізуі қиындай түсті. Әлемде 811 миллион адам аштықпен бетпе-бет келіп отыр, ал 2020 жылы әлемнің әрбір үшінші азаматы тиісті азық-түлікке қол жеткізе алмады [12].

Әдістер мен әдіснамалар

Ғылыми зерттеулер статистикалық материалдарды (ҚР ҚОБИ Ұлттық статистика бюросы), жалпы ғылыми және нақты зерттеу әдістерін қолдана отырып, АӨК басқару секторлары негізінде жүргізілді.

Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін дамытудың негізгі тенденцияларын белгілеу үшін салыстырмалы бағалау қолданылды. Зерттеу жұмысымызда Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігінің даму перспективаларын анықтаудың болжамды әдістері де қолданылды.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі қауіпсіздік теориясы және экономикалық және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша отандық және шетелдік авторлардың еңбектері қарастырылды.

Көрсетілген дереккөздер топтарын зерттеу ақпараттық деректердің негізін құрады, бұл анықталған мәселелерді жан-жақты зерделеуге және жұмыстың міндеттерін толық ашуға мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талдау

Агроөнеркәсіп кешені – елдің азық-түлік қауіпсіздігін қалыптастыру арқылы елдің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қатысатын экономиканың маңызды салаларының бірі. Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігі – елдің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мен күшті мемлекет қалыптастырудың, оның ұзақ мерзімді табысты дамуы мен экономикалық дамуының негізгі шарттарының бірі.

Еуропа елдерінің ішінде отбасылық бюджет құрылымында азық-түлікке жұмсалған шығындардың ең аз үлесі Люксембург тұрғындарына тиесілі, ал Қазақстан тұрғындары азық-түлікке көп жұмсайды (60-70%). Мұндай деректер РИА Новости сарапшылары дайындаған рейтингте келтірілген.

Рейтинг Еуропа елдеріндегі үй шаруашылықтары бюджеті туралы ресми деректер негізінде құрастырылған. Ол сондай-ақ олардың темекі мен алкогольдік ішімдіктерге, мейрамханаларға, кафелерге және қонақүйлерге баруға, сондай-ақ

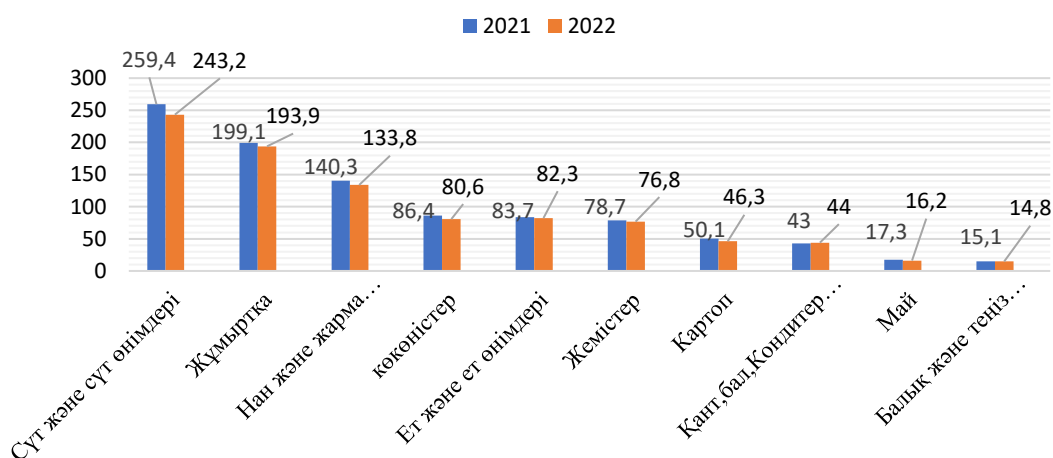
демалыс пен мәдениетке жұмсалған шығындардағы үлесі туралы мәліметтерді береді.

Зерттеуге сәйкес, Люксембург тұрғындары азық-түлікке жұмсайтын шығындарының тек 8,4 пайызын ғана жұмсайды. Одан кейін сәйкесінше 8,7 және 10,5 пайызбен Нидерланды мен Ұлыбритания тұр.

Қазақстанда тұрғындар өз шығындарының жартысынан көбін тамаққа жұмсайды – 60 пайыз. Шығындардың 35 пайыздан астамы Молдова, Солтүстік Македония, Беларусь және Болгария тұрғындарының тамақтарына жұмсалады. Бұл көрсеткіш дегеніміз халықтың экономикалық жағдайына тікелей байланысты.

2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда қант пен кондитерлік өнімдерді қоспағанда, негізгі азық-түлік топтары бойынша тұтынудың төмендеуі байқалды.

Негізгі азық-түлік топтарын тұтыну
(жан басына шаққандағы орташа)

Сурет 1 - Негізгі азық-түлік топтарын тұтыну (жан басына шаққандағы орташа)

Ескерту: Қазақстан Республикасы ҰСБ деректері бойынша құрастырылған

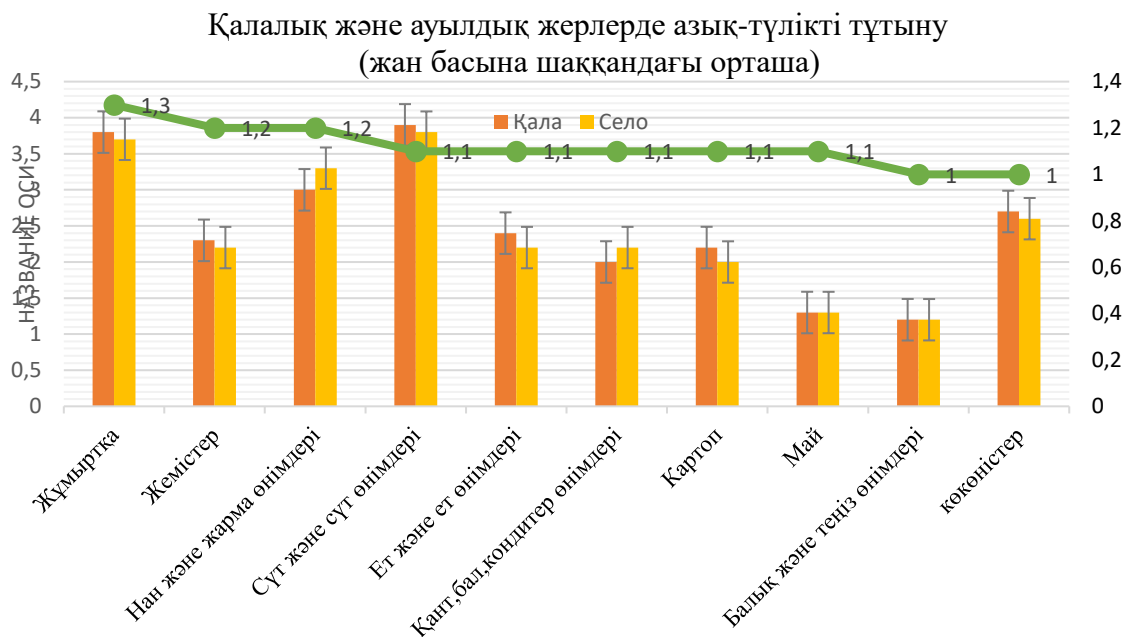
Сүт және сүт өнімдері сияқты маңызды азық-түлік топтарын тұтыну 6,3%-ға, нан және жарма – 4,7%-ға, ет және ет өнімдерін – 1,7%-ға төмендеді.

2021 жылғы орташа есеппен жан басына шаққандағы азық-түлік өнімдерінің жекелеген түрлерін тұтыну: картоп – 3,9 кг, 1 сортты ұннан жасалған бидай наны – 2,8 кг, сиыр еті – 2 кг, алма – 1,6 кг, күріш, қантты құрады. - құм - 1,3 кг, шикі сүт, айран - 1,3 л, жұмыртқа - 16,2 дана, макарон өнімдері - 0,9 кг, жаңа піскен немесе салқындатылған балық - 0,8 кг, қара шай - 0,1 кг.

Ауыл және қала тұрғындарының негізгі азық-түлік топтарын тұтынуын салыстырған кезде ең үлкен дифференциация жұмыртқаны, нан мен жармаларды, сондай-ақ жемістерді тұтынуда байқалады.

Қазақстанда наурыз айында инфляция 3,7%, бір жылмен салыстырғанда 12% болды. Бұл ретте азық-түлік тауарларының бағасы 2021 жылғы наурызбен салыстырғанда 15,4%-ға өсті.

2022 жылғы наурызда құс етінің бағасы 2021 жылғы наурызбен салыстырғанда 25,5%-ға қымбаттады. Қозы еті – 16,7%-ға, жылқы еті – 15,1%-ға, шошқа еті – 11,1%-ға, ет өнімдері – 12,6%-ға қымбаттады.

Сурет 2 - Қалалық және ауылдық жерлерде азық-түлікті тұтыну

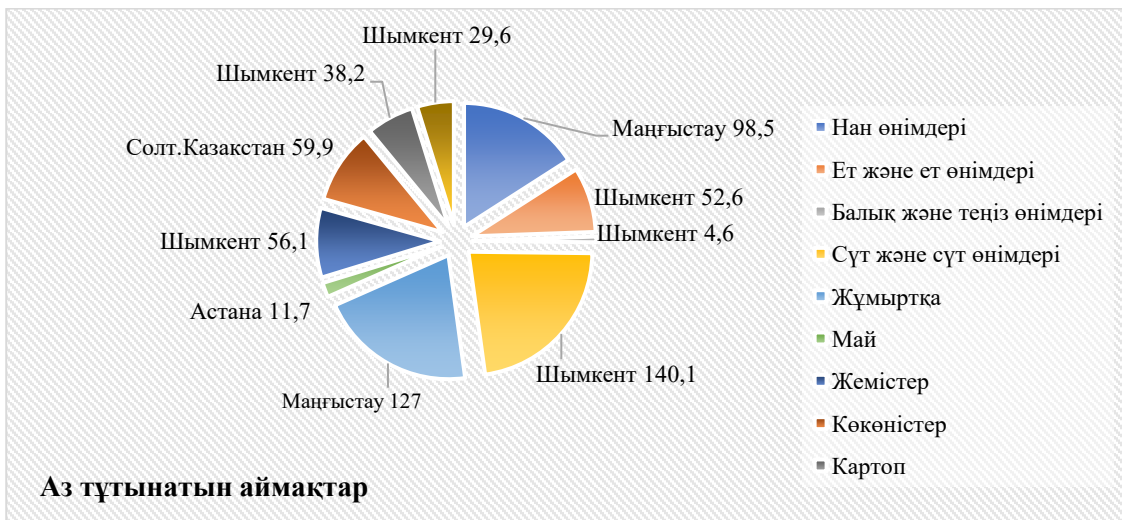
Ескертпе: Қазақстан Республикасы ҰСБ деректері бойынша құрастырылған

Ауыл және қала тұрғындарының негізгі азық-түлік топтарын тұтынуын салыстырған кезде жұмыртқаны, нан мен жармаларды, сондай-ақ жемістерді тұтынуға ең үлкен дифференциация байқалады.

Аймақтық контексте азық-түлікті тұтынуға да айырмашылық бар. Мәселен, жан басына шаққандағы ет және ет өнімдерін тұтыну жөнінен Қарағанды облысы көш бастап тұр. (жылына 101,4 кг), ал Шымкент, керісінше, бұл көрсеткіш бойынша аутсайдер (53,2 кг); нан өнімдері мен жарма – Түркістан облысы көш бастап тұр. (185,7 келі), аутсайдер – Маңғыстау облысы. (105,8 кг); сүт және сүт өнімдері – Ақмола облысы. (320,6 келі) және Шымкент (165,7 келі).

Жалпы, 2020 жылы Қазақстанда тұрмыстық азық-түлікті тұтынудың тіркелген артуы пандемияға байланысты шектеу шараларына байланысты ел тұрғындарының азық-түлікті үйде көбірек тұтына бастағанының салдары болуы мүмкін деп есептейміз. қоғамдық орындарда тамақты тұтынуды алмастыру. тағамдар, кафелер мен мейрамханалар.

Тұтынудың ең аз және ең үлкен көлемі бар негізгі азық-түлік топтарының жан басына шаққандағы орташа тұтынуының аймақтық аспектісін ескере отырып, келесі жетекші аймақтарды атап өтуге болады:

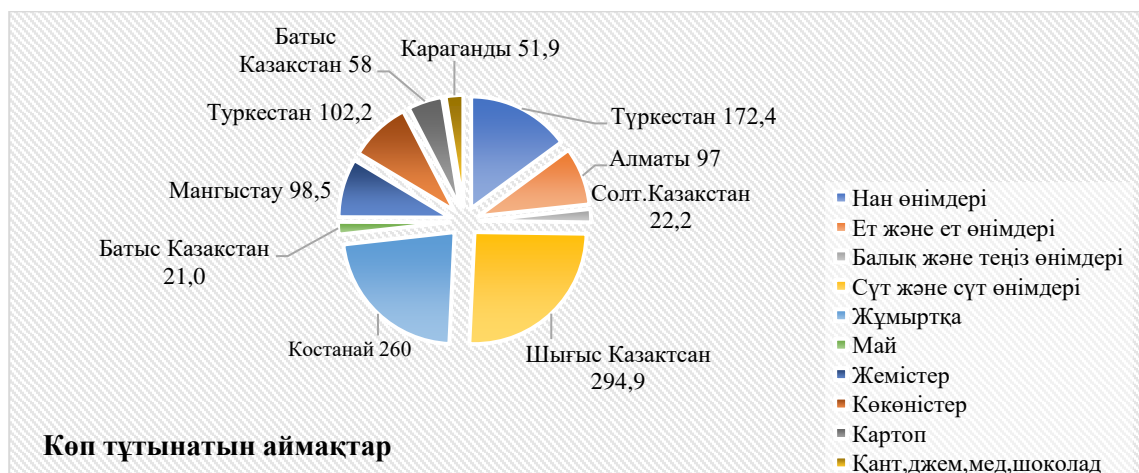

Сурет 3 - Аз тұтынатын аймақтар

Ескертпе: Қазақстан Республикасы ҰСБ деректері бойынша құрастырылған

Негізгі азық-түлікті тұтыну, орташа жан басына шаққандағы – қарастырылған уақыт кезеңінде үй шаруашылығының бір мүшесінің орташа алғанда тұтынатын азық-түлік мөлшері (әрбір тағам түрі бойынша бөлек). Ол азық-түліктің белгілі бір түрлерін тұтыну көлемін үй шаруашылығының мүшелерінің санына бөлу арқылы есептеледі. Үлкейтілген топтар үшін тұтыну компоненттердің бастапқы өнімге айналуын ескере отырып есептеледі.

Елдің аграрлық секторындағы жағдай Қазақстандағы азық-түлікті тұтыну көрсеткіштеріне көп жағынан әсер етеді. Жалпы макроэкономикалық жағдайларды және өз ресурстарымыздан азық-түлікпен қамтамасыз етудегі оң өзгерістерді және азық-түлік импортының мүмкіндіктерін кеңейтуді ескере отырып, қысқа мерзімді перспективада да азық-түлікті тұтынудың оң үрдісі байқалатыны анық.

Сурет 4 - Көп тұтынатын аймақтар

Ескертпе: Қазақстан Республикасы ҰСБ деректері бойынша құрастырылған

Негізгі азық-түлікті тұтыну, орташа жан басына шаққандағы – қарастырылған уақыт кезеңінде үй шаруашылығының бір мүшесінің орташа алғанда тұтынатын азық-түлік мөлшері (әрбір тағам түрі бойынша бөлек). Ол азық-түліктің белгілі бір түрлерін тұтыну көлемін үй шаруашылығының мүшелерінің санына бөлу арқылы есептеледі. Үлкейтілген топтар үшін тұтыну компоненттердің бастапқы өнімге айналуын ескере отырып есептеледі.

Елдің аграрлық секторындағы жағдай Қазақстандағы азық-түлікті тұтыну көрсеткіштеріне көп жағынан әсер етеді. Жалпы макроэкономикалық жағдайларды және өз ресурстарымыздан азық-түлікпен қамтамасыз етудегі оң өзгерістерді және азық-түлік импортының мүмкіндіктерін кеңейтуді ескере отырып, қысқа мерзімді перспективада да азық-түлікті тұтынудың оң үрдісі байқалатыны анық.

Сонымен қатар, Қазақстанда ең жоғары сапалы азық-түлік өнімдерін тұтыну көптеген дамыған елдермен салыстырғанда айтарлықтай төмен. Тамақтану жағдайы бойынша халықтың бай және кедей топтарын саралау да күшейді. Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуының кешенді міндеттерін шешу шеңберіндегі ең жақын бағдарларды айқындау кезінде азық-түлікті тұтыну деңгейін одан әрі арттыру және халықтың әртүрлі әлеуметтік топтары тұтынатын азық-түлік өнімдерінің саны мен сапасындағы теңсіздікті жою мәселелері қарастырылады. республиканың орталық орнын ала алады.

Қорытынды

Өңірді азық-түлікпен қамтамасыз етудің қазіргі жүйесін зерттеу әкімшілік аймақтардың мамандануын, агроөнеркәсіптік кешеннің қалыптасқан аумақтық ұйымдастырылуын, өңдеуші кәсіпорындардың шикізат аймақтарын оңтайландыруды және азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз етуде қалыптасып жатқан өзгерістерді ескерген жөн.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі параметрлерін тұжырымдаған, олар келесі топтарда ұсынылған: азық-түліктің қолжетімділігі, азық-түліктің экономикалық қолжетімділігі, азық-түліктің әлеуметтік қолжетімділігі және тұтынушылар үшін азық-түлік қауіпсіздігі.

Азық-түлік қорын одан әрі өсіру ғылыми негізделген тағамдық нормаларға сәйкес халықтың азық-түлік өнімдеріне қажеттілігін неғұрлым толық қанағаттандыру міндетіне бағындырылады. Бұл ретте аймақта тарихи қалыптасқан, ұлттық және басқа да тағамдық ерекшеліктерді ескере отырып, әртүрлі өнімдерді тұтыну нормаларын әзірлеу үшін аумақтық сараланған тәсіл қажет.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мыналар қажет:

- Қазақстан Республикасында азық-түлік тауарларының импортын қысқарту және оны өндіру көлемін ұлғайту саясатын жүргізу;
- материалдық-техникалық базаны инновациялық жаңарту;
- тиімділікті арттыру және кластерді қалыптастыру, ол кооперация негізінде шағын өндірушілерді орта және ірі кәсіпорындарға біріктіру, жерді пайдалану көлемін оңтайландыру және мамандандыруды ескере отырып, оларды ұтымды пайдалану қажеттілігімен байланысты;

- бәсекеге қабілетті өнім шығаруға қабілетті отандық өндірушілерді тиімді мемлекеттік қолдау.

- қазіргі экономиканың дамуы жағдайындағы азық-түлік қауіпсіздігі проблемасы: азық-түлік бағасының тұрақсыздығы, егіннің құлауына әкелетін табиғи апаттар, ішкі тұтытудағы импорттық тауарлардың айтарлықтай үлесі, өнім сапасына кепілдік берілмеген, әлемдік қаржы дағдарысының күшейіп келе жатқан құбылыстары аса маңызды.

- ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру, сатып алу, бастапқы және терең өңдеу, сақтау, тасымалдау және өткізу саласындағы экономикалық қатынастар жүйесін жетілдіру;

- агроазық-түлік кешенінің шағын өндірісінің мамандандырылған орта және ірі өндіріске көшуін, сондай-ақ мал және өсімдік шаруашылығын өнеркәсіптік негізге көшіруді ынталандыру;

- халықтың тиімді сұранысын жандандыру және ішкі және сыртқы нарықтарда отандық азық-түліктің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында ауыл шаруашылығы өнімдерінің бағасын мемлекеттік және нарықтық реттеудің оңтайлы үйлесімі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Дадалко В.А. Продовольственная безопасность как составляющая национальной и экономической безопасности государства // Вестник УГАТУ. - 2013. - № 7(60). - С. 17 – 25

2. Маханько, Г.В., Волохатых, А.С. Национальная продовольственная безопасность и продовольственная независимость в условиях санкций / Г.В.Маханько, А.С.Волохатых // Научный журнал КубГАУ. – 2016. - №116(02). – С.1-17

3. Resource Revolution: meeting the world’s energy, materials, food, and water needs. [Электронный ресурс] // Официальный интернет-портал 189 McKinsey&Company. Available: <http://mckinseysociety.com/resource-revolution/> (дата обращения: 01.08.2018).

4. Farzana F.D., Rahman Ah.Sh., Sultana S. et al. Coping strategies related to food insecurity at the household level in Bangladesh // PLoS One. – 2017. – Vol. 12(4). – P. 1-17.

5. Anderson M., Cook J. Community food security: Practice in need of theory? // Agriculture and Human Values. – 1999. – Vol. 16. – P. 141-150

6. Ормантаева Г. Продовольственная безопасность в Центральной Азии // Международная экономика. –2011. – № 9. – С. 47-49.

7. Упушев Е.М. Ресурсосбережение и экология: учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2010.– 320 с.

8. Validation of Food Frequency and Dietary Diversity as Proxy Indicators for Household Food Security: Report submitted to WFP / IFPRI. – Washington DC, 2008. – 93 p.

9. Султанбекова Г. Продовольственная безопасность Казахстана: современное состояние и направления обеспечения // Экономика и статистика. – 2001. – №1. – С. 42.

10. Байдалинова А.С. Продовольственная безопасность в системе экономической безопасности Казахстана: сущность, оценка и современные тенденции развития. – Астана: АО «Финансовая академия» Министерства финансов РК, 2020. – С. 422–425

11. Нуралиев С.У. Продовольственный рынок: проблемы становления и перспективы развития. – Волгоград: Изд-во Волгогр. гос. ун-та, 2003. – 280 с.

12. Алтухов А.И. Продовольственная безопасность страны: проблемы и возможные пути их решения // Экономика региона, 2008. - № S2. – С.12-13.

Information about the authors

***Gaukhartas Temirova** – PhD candidate, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. Email: gau_1992@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2921-4451>

Aidar Sultanaev - junior researcher, Institute of Economics CS MSHE RK, Kazakhstan. Email: asa-987@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6772-3137>

Авторлар туралы мәліметтер

***Темирова Г.К.** – PhD докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан. Email: gau_1992@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2921-4451>

Султанаев А.А. - кіші ғылыми қызметкер, Экономика институты ҚР МНВО ҚН, Алматы, Қазақстан. Email: asa-987@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6772-3137>

Сведения об авторах

***Темирова Г.К.** - докторант 2-курс, Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан. Email: gau_1992@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2921-4451>

Султанаев А.А. - младший научный сотрудник, Институт экономики КН МНВО РК, Алматы, Казахстан. Email: asa-987@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6772-3137>